

”Då Aspen leker, stiger han upp här i Uppsala åen”

*Etnobiologiska noteringar om *Aspius aspius* (Linnæus, 1758)*

INGVAR SVANBERG

Tack vare bevarade anteckningar från Carl von Linnés universitetsföreläsningar på 1740-talet förfogar vi över en hel del intressanta uppgifter om det lokala fiskets betydelse i Uppsalatrakten vid denna tid. Linné berättar exempelvis att id (*Leuciscus idus*), asp (*Aspius aspius*), vimma (*Abramis vimba*) samt björkna (*Blicca bjoerkna*) fångades i Mälaren och vad id och asp anbelangar uppger han att de båda ”äro ganska goda, stora, men lösa i köttet”. Om gösen (*Stizostedion lucioperca*) meddelar Linné att den finns ”nog här i Mälaren, är större och fetare än [abborren]; den bästa fås wid Jul-tiden, då annan fisk är rar”.¹ Rörande nors (*Osmerus eperlanus*) uppger han att den ”fås öfwer alt här i Upland, och i synnerhet här wid Uppsala, och är en god

del af det fattiga folckets föda om våren”. Han tillägger: ”Utlänningarne wilja ej tro, att Norssen stincker, efter den ej lucktar hos dem, men den års-tiden han här wid Uppsala plär wanckas, hafwa wi vår stora olägenhet deraf”.²

Det finns mer att hämta ur Linnés föreläsningar och skrifter om den lokala fiskfaunan, men vi nöjer oss med dessa strödda notiser. Vi skall däremot uppehålla oss vid aspen; den fisk som biologerna numera kallar *Aspius aspius*. Den har sedan gammalt fångats och använts som matfisk i Mälardalen, något som framgår av att man funnit skelettrester av den i kulturlager på Björkö. Olof Rudbeck nämner i slutet av 1600-talet att aspen tillhör de fiskar som fångas om våren, efter laken, gäddan, gösen och iden.³

För att underlätta aspens lekvandringar uppför Fyrisån om våren har särskilda fisktrappor byggts. Vid Upplandsmuseet färdigställdes denna asptrappa 2006. Foto Upplandsmuseet.

Numera okänd fiskart

Aspen är numera – åtminstone utanför sportfiskarnas led – en ganska okänd art som få har några närmare kunskaper om. Dock, fisken har under senare år fått ökad uppmärksamhet, inte minst i Uppland där den sedan något decennium tillbaka är utsedd till landskapsfisk. Intill Akademikvarn i Uppsala, alltså vid Upplandsmuseets lokaler, har det dessutom byggts en särskild fisktrappa

som skall underlätta aspens lekvandringar i Fyrisån. Kanske får vi därmed en framtida attraktion mitt inne i staden med aspen i fokus. De stora fiskarna bör kunna dra uppmärksamhet till sig när de rör sig uppströms om våren.

Perspektivet i vår framställning är etnobiologiskt. Med etnobiologi avser vi den särskilda disciplin som studerar de *biokulturella domäner* som uppstår i samspillet mellan människan och andra arter.

Mer konkret innebär det att vi här tar fasta på och analyserar folkliga benämningar, föreställningar och uppfattningar baserade på traditioner och erfarenheter, lokal förvaltning samt hävdvunnet utnyttjande av biologiska resurser, vilket innefattar att vi också studerar exempelvis fångstmetoder och hur bytet behandlats och konsumerats. Samtidigt anpassar sig organismerna till människans aktiviteter, som gynnar eller missgynnar olika arter genom inverkan på födotillgång, livsmiljöer och populationsstorlek. De biokulturella domänerna uppstår alltså i ett samspel som påverkar såväl människan som den andra organismen. Eftersom etnobiologi främst intresserar sig för vad som brukar kallas traditionella ekologiska kunskaper och hur det påverkar ett ekosystem fokuserar vi här främst på historiska förhållanden med koncentration på 1700-talet. Någon helhetsanalys är dock inte möjlig med tillgängligt källmaterial, utan vi får nöja oss med spridda belägg som ändå visar fiskens betydelse en gång i tiden.⁴

Aspens folkliga benämningar

Till utseendet är aspen en storvuxen och långsträckt karpfisk. Den kan bli upp till 80 centimeter lång, i Ryssland har exemplar upp till 120 centimeter uppmätts och den kan väga 12 till 15 kilo. Aspen har ett karakteristiskt underbett och en relativt

stor mun. Dess fjäll är ganska små. Benämningen *asp* – som är den gängse handboksbenämningen och bygger på dess dominerande folkliga namn i Sverige – är enligt äldre etymologisk forskning sannolikt uppkommet genom en ellips av **aspfisk* som syftar på trädet asp. Fisken är alltså uppkallad efter trädets färg, eller snarare, dess färg har ansetts påminna om aspträdets ytterbark. Vi har motsvarande hänsyftningar på träd i fisknamnen *birkelånga*, *björkna* och *braxen*, vilka alla alluderar på björknäverns färgskiftningar.⁵

Fiskbenämningen *asp*, som är specifikt svensk, är sannolikt mycket gammal och finns belagd i skriftspråket hos Sigfridus Aronus Forsius redan 1611. Dess vetenskapliga namn *Aspius* är en latiniserad form av den svenska folkliga benämningen. Den latiniserade formen användes redan av Olof Rudbeck i *Atlantica* 1698 och upptogs sedan av Linné 1758, såsom vetenskapligt artnamn. Linné kallade den *Cyprinus aspius*.⁶

Den folkliga benämningen *asp* för den biologiska referensen *Aspius aspius* finns belagd i dialektuppteckningar från Småland, Västergötland, Södermanland, Närke, Uppland, Västmanland och Dalarna.⁷

Det är också den benämning som är vedertagen i handbokslitteraturen. Något alternativ har där aldrig använts. En annan folklig benämning är *aspare*, enligt Johan Ernst Rietz belagt från Västergötland, som förstas är avlett av *asp*.⁸

Vid Väneren och förmodligen vid sjön Östen i Västergötland kallades den *stam*, i det senare fallet redan på 1700-talet. Fiskbenämningen *stam* anges exempelvis i såväl Carl Fridrik Bergmans beskrivning av Vadsbo härad 1759 som Sven Hofs ordbok över västgötamål från 1772. Zoologen Wilhelm Lilljeborg skriver att den vid "stränderna af Venern och eljest i Vermland benämnes enligt D.r S. W. Tenow samt enligt hwad vi sjelfve erfarit Stam". Zoologen A.W. Malm berättar att aspen förekommer också i Göta älv, men att den fångades mycket sällan. Lokala fiskare kände i allmänhet ej heller till vad det var för fisk, vilket väl också förklarar att några dialektala benämningar ej är kända därifrån. Så även om aspen genom sin storlek och sitt lekbeteende bör ha ådragit sig allmogens intresse, tycks den på grund av sin egenskap som frisimmande fisk ute i de stora sjöarna och att den sällan fångades utanför lektiden ha varit en okänd fisk på många håll.⁹

Det finns även andra fiskar som kallas *asp* i svenskan, vilket förstas kan leda till förväxlingar. Bland annat har vissa lokala sikformer kallats *asp* på olika håll i Sverige, något som det moderna artnamnet *aspsik* (*Coregonus pallasi*) minner om. Daniel Tiselius berättar exempelvis om aspsik i Vättern redan 1723 och fiskerintendenten Hjalmar Widegren uppger att en sikart leker "i Vettern på grunden vid Sidö och Kråk; kallas derstädes Asp".

Även i Lappland har vissa sikformer kallats *asp*, något som lappmarksmissionären Petrus Laestadius nämner i sin *Journal* från 1831, där han skriver att sik och *asp* är så lika till utseendet att de inte kan skiljas åt annat än till gälarnas form. Intressant nog har man gjort det i den folkliga taxonomin. I Skåne, Västergötland och Östergötland har fiskbenämningen *asp*, enligt uppgifter i litteraturen, också använts om den karpfiskart vi idag känner som färna (*Leuciscus cephalus*).¹⁰

Också dialektala benämningar ändras över tid och många gamla fisknamn är nu försvunna, även om de lokalt har haft större överlevnadsförmåga än exempelvis dialektala växtnamn.

I norsk litteratur benämns *Aspius aspius* också *asp*, vilket möjligen är ett inlån från svenskan, men lokalt har den kallats *blåmann* och *blåspål*, vilket torde syfta på fiskens färg. Den sistnämnda benämningen är belagd från sjön Öjeren. På finska heter fiskarten *toutain* och *lampivimpa*. Vid Teutkoski i Ekmä kallades den *teuta*. På estniska heter den *tõugjas*, lokalt också *tõudjas* och *taudjas*.¹¹

På kontinenten, där aspen har en vidsträckt utbredning i olika flodsystem, är namngivningen givetvis rikare. Från tyskt språkområde är den exempelvis känd under en rad olika lokala dialektala benämningar, såsom *Rapfen*, *Rappe*, *Raapen*, *Schied*, *Schütt*, *Schieg*, *Zalat*, *Mülpe*, *Bäusebeißer* och *Rotschiedel*.¹²

Levnadssätt och utbredning

"Aspar kastade sig i vatnet och Braxar lekte i vattubrynen", skriver Jacob Henrik Mörk 1742 i vad som ibland brukar kallas Sveriges första historiska roman. Det kan kanske ses som en realistisk beskrivning av fiskens lekvandringar. Men man måste vara ute sent i den kalla vårkvällen för att få uppleva detta, något som allmogefiskarna var under vårarna. Det är nämligen inget ovanligt att fiskare om våren fångade lekfisk nattetid. Så gjorde man också med braxen och fortfarande fångar vi ju nors på det viset.¹³

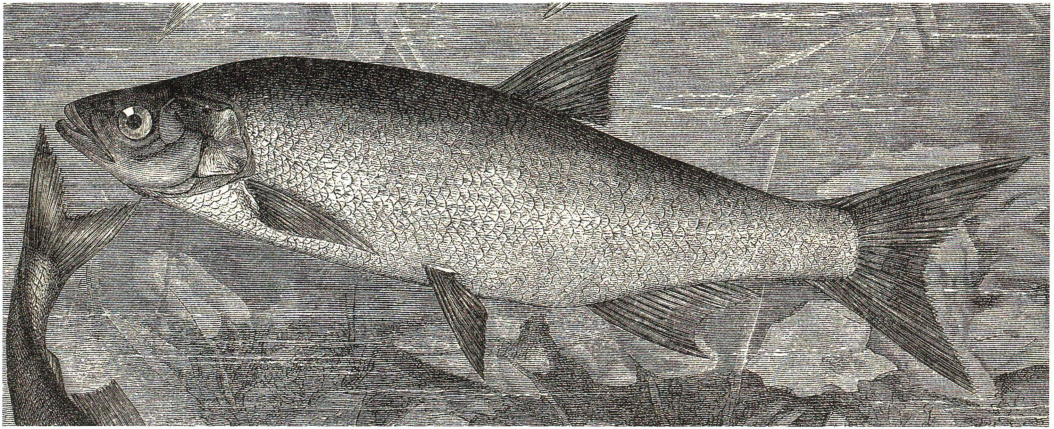
Utanför lekperioden återfinns man aspen i större sjöar med klart och syrerikt vatten. Den uppträder pelagiskt, det vill säga nära vattenytan, och till skillnad från många andra karpfiskar är den inte heller särskilt sällskaplig av sig. Man påträffar den alltså inte i några stim, utan den simmar ensam i jakt på sitt byte. Det har väl också bidragit till att den mest är känd vid sina lekplatser.

Arten livnär sig mest på andra fiskar. Nors, småmört och löja utgör viktiga bytesdjur, men den kan enligt uppgift också ta grodor och till och med andungar. Tidigt på vårarna lekvandrar aspen till älvar, åar och andra rinnande vattendrag för att fortplanta sig. I Mälaren och Hjälmaren sker det i allmänhet i slutet av april.¹⁴

Aspen är utbredd över främst södra och mellersta Sverige och den finns också

i södra Norge och sydliga Finland. I Sverige förekommer den främst i Mälarens, Hjälmarens och Vänerens vattensystem. Den förekommer även i Bysjön i Dalälvens nedre lopp. Dessutom finns den i Motala ströms vattensystem samt i nedre Emån. En uppgift om förekomst i Helgeån vid Kristianstad – som förekommer i en del äldre handbokslitteratur – har däremot ansetts tveksam.¹⁵ Den emanerar från Anders Jahan Retzius som år 1800 rapporterade den därifrån, men uppgiften avvisades redan av Sven Nilsson 1855. Förmodligen handlar det om förväxling med färna.¹⁶

Under senare år har aspen på nytt uppmärksamats av fiskeriforskningen och nya inventeringar av främst leklokaler har utförts. Det har bland annat föranletts av att aspen anses ha gått tillbaka betänkligt och numera utger en starkt hänsynskrävande art. Särskilt lekplatserna har varit föremål för stark påverkan under de senaste årtiondena, bland annat genom utbyggnad av vattendragen, fyllning och brobyggen samt ökad eutrofiering av vattnet. Flera detaljerade undersökningar av aspens utbredning har därför publicerats, bland annat av leklokaler i Göta älvs, Hjälmarens och Vänerens avrinningsområden samt Mälaren. Även från Uppsalatrakten föreligger nya studier, särskilt av lekplatserna i Sävjaåns vattensystem. Vattendragen med Roxen och Glan i Östergötland har också inventerats.¹⁷

Simmande asp enligt en tysk xylografi från 1800-talets mitt. Ur A. Brehm, *De kallblodiga ryggradsdjurens lif*, 1887.

Från Norge rapporteras den från Glommas vattensystem och i sjön Öjeren sydost om Oslo. I övrigt har den en omfattande utbredning i centrala och östra Europa samt södra Ryssland. Från Kurafloden i Azerbajdjan urskiljs ibland en särskild underart, *Aspius aspius taeniatus* (Eichwald, 1873) och från Kaspiska havet omnämns underarten *Aspius aspius iblioides* (Kessler, 1872).¹⁸

Fångst av asp

Linné berättar att då aspen leker, "stiger han upp här i Upsala åen, der den fångas". Lars Salvius uppger 1741 att aspar fångas "både i Upsala Ån, och i Sefva-Ström med Not strax efter Isloss-

ningen om Våren". Salvius rapporterar också från Sagån i södra Uppland att om våren "skola aspar stiga up utur Mälaren, som ofta äro store, som Laxar". I en ekonomisk uppslagsbok skildrar Johan Fischerström hur den fångades: "Bittida om våren, när hasseln blommar och sädesärlan ankommit, firar Aspen sina lek-fester. Den fångas med ryssjor, stånd-nät, katsor, krokar; ofta med not utan kil". I sin reseberättelse från Mälarmrådet skriver Fischerström några år senare dessutom att aspen fångades i synnerhet uti Uppsalaån, Arbogaån och Svartån som löper genom Västerås. Den fångades under leken om våren, ungefär när hasseln blommar, som uppenbarligen tjänade som ett märke för dess lektid. Fischerström tillägger att den

fångades med not utan kil, strax efter islossningen. I uppslagsboken säger han att uti "de flere delar af Mälaren, fångas Aspen til mer och mindre myckenhet. Upsala-ån, Sag-ån, Arboga-ån, hafwa häraf tilgång. Uti sjön Roxen, samt Mölby- eller Nybro-strömen i Östergöthland, idkas nog fördelaktigt Asp-fiske".¹⁹

Prästen Tiburtz Tiburtius bekräftar 1772 att den var föremål för fångst i sjön Roxen.²⁰

Zoologen Sven Nilsson meddelar vid 1800-talets mitt att den fångades under lektiden och om hösten togs med nät och not. "Äfven metas han, då man till agn på kroken nyttjar metmask eller småfisk. Denna fiskemethod begagnas om sommare". Från Mälardalen heter det i en zoologisk avhandling från samma tid att den fångades med not utan kil, strax efter islossningen. Aspnoten drogs med strömmen under aspleken på våren. Fisket skedde nattetid genom dragning från båda stränderna. Walesaren Llewellyn Lloyd, som vid 1800-talets mitt var bosatt i Vänersborg, berättar att man i trakterna av Ronnum fångade 150 pund (68 kilo) lekas på årligen. Från sjön Våringen heter det att den togs i samband med leken efter islossningen med not och mjärdar. Efter leken togs den på nät ute på djupet samt någon gång på rev med mask eller löja till agn.²¹

Särskilt betydelsefullt tycks fisket ha varit i Svartån i Västerås, där den för övrigt fortsatt är föremål för sportfiske. I

äldre tid var det till och med ett särskilt privilegium för landshövdingen att fånga asp i Svartån inom stadens gränser: "Vid Westerås, der Aspisket skall tillhöra Landshövdingen, låter han fiska om våren straxt efter islossningen. Aspen tages då med nät eller not", uppger Sven Nilsson. Carl Fredrik Roselli bekräftar att i Svartån i Västerås "har i långliga tider drifwits ett betydligt aspfiske och inkomsten deraf tilfallit ortens landshövding".²²

Aspfänge i Uppsalatrakten

Någon större fångst av asp förekommer inte hos oss, skriver F. A. Smitt 1895. "Såsom en sällsynthet kan han förekomma på Stockholmstorgen redan vid jultiden", heter det dock. Den egentliga *asptiden*, uppger Smitt, är mellan februari och juni. Asp såldes också på torget i Uppsala i slutet av 1800-talet. Den kom bland annat med som bifångst vid notdragning efter nors i Mälaren. I övrigt togs aspen företrädesvis med nät och ryssjor i Uppsalatrakten.²³

Ännu vid förra sekelskiftet fångades asp i Uppsalatrakten. "Aspen är en värdefull fisk, som af ålder varit ansedd och föremål för fångst", uppger Einar Lönnberg 1905. Han ger en utförlig skildring av fisket i Uppland. Han skriver att den "fångas mest med nät under lektiden i första hälften av maj, dels ute i Mälaren,

men framförallt i stor myckenhet i de till denna sjö mynnande åarna". Även under sensommaren och hösten, till och med på vintern kunde man sätta aspnät under isen. Sådana aspnät var bundna med stora maskor, vanligen "8 till 9 hvarf på aln" och lika djupa elle ibland till och med djupare än gösnäten.²⁴ Särskilda *aspnät* nämns i flera 1700- och 1800-talskällor. I en bouppteckning från Danmark socken utanför Uppsala 1827 förtecknas fyra *aspnät*.²⁵

Lönnerberg skildrar också ett annat säregt fiske på asp, som krävde stor skicklighet och som är välkänt längs Östersjökusten för andra karpfiskar, i synnerhet id, men även mört och vissa andra arter. Fångstsättet har bland annat skildrats av August Strindberg och byggde på att fiskarna samlades på grunt vatten i stora stim under högsommaren. Uppenbarligen har också aspen i Mälaren ett liknande beteende: "Under solsken och vackert väder ungefär under tiden 10 juli till 15 augusti händer det, att aspen går upp *på bad* på grundt vatten. Om man då lyckas utsätta not utanför, kan man erhålla goda fångster, men stor försiktighet kräfvades härför, ty aspen är då mycket skygg".²⁶

Aspens betydelse som matfisk torde emellertid ha minskat de senaste årtiondena, då karpfiskar överhuvudtaget med deras många birevben blivit allt mindre uppskattade som matfiskar. Det tycks emellertid vara framför allt människor

med bakgrund i östra och sydöstra Europa och som numera uppskattar dess kött.²⁷

Även om asp ibland alltjämt fångas för köttets skull är det framför allt sportfiskare som intresserar sig för den. Det uppges att den ibland fås som bifångst i Mälaren vid dragrodd eller trollning. Yrkesfiskare i Mälaren och Väneren får den ibland i sina nät eller bottengarn. Enligt en yrkesfiskare i Mälaren kan fångsten av asp vissa år uppgå till inte mindre än ett ton! Annars är den föremål för spinnfiske.²⁸ Den finns omnämnd som sportfisk i lokala fiskeguider.²⁹ På vissa håll i Baltikum, Centraleuropa och Ryssland har aspen fortfarande betydelse som kommersiell fångstfisk.³⁰

Anrättning

Numera betraktar vi, som sagt, sällan karpfiskar som matfisk, men annat var det i äldre tid då också mört, sarv och id togs tillvara. Fångsterna kunde vara stora och fiskarna nyttjades på en rad olika sätt. Färska åts de kokta, men annars syrades, saltades eller torkades de. Det fanns också avsättning i städernas marknader för karpfiskar, som räknades till kategorin *fjällfisk*. Det var först när havsfisket expanderade och möjligheter till att distribuera färsk och frusen fisk över hela landet under 1900-talet förbättrades, som karpfiskarna gick tillbaka som mat-

fisk. De förlorade småningom också sin ställning inom husbehovsfisket, där de dock fortsatt fått användning som agn och kattmat.³¹

Överallt där aspen finns utbredd har den traditionellt varit eftertraktad som fångstfisk. Den tyske zoologen Alfred Brehm skriver att asp fångas särskilt under lektiden med nät, men den kan också tas med krok. Köttet, som annars lätt går sönder vid kokning, ansågs också bättre under själva lekperioden.³²

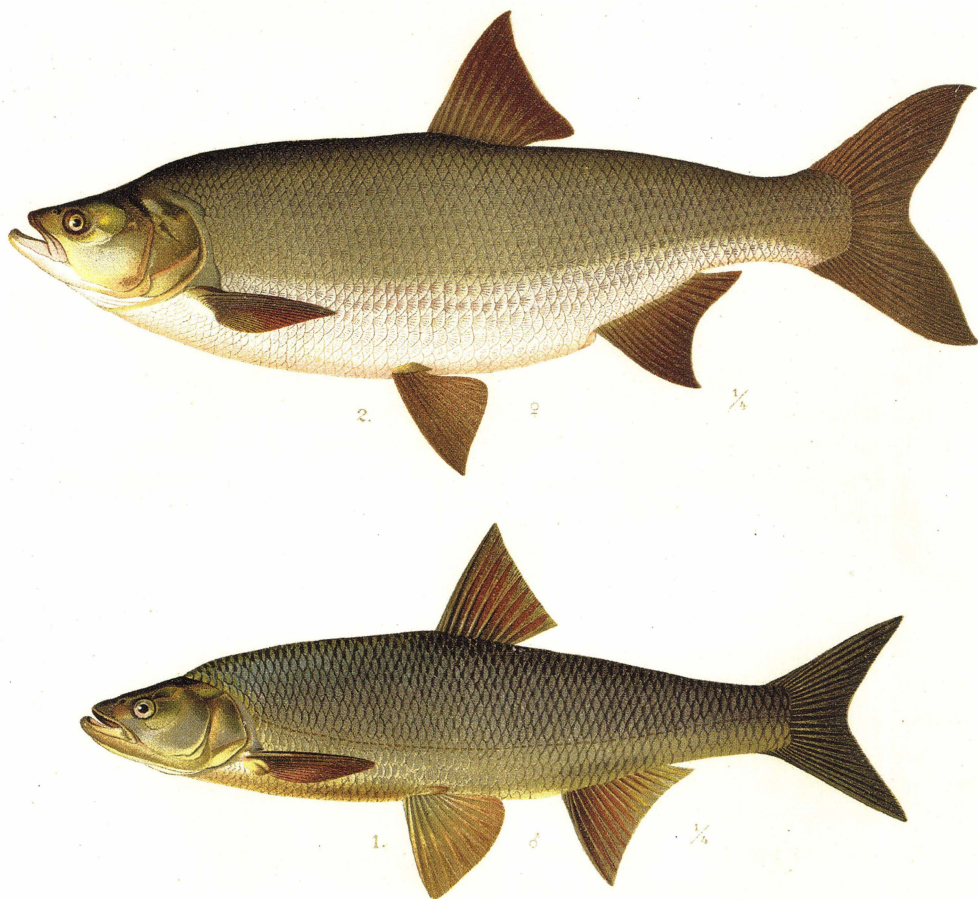
Även i Sverige har aspen under 1700- och 1800-talen varit en åtrådd matfisk vid de vattendrag där den förekommer, men kanske främst i Mälardalen. Omdömet om dess kulinariska egenskaper varierar emellertid. Vi har så vitt jag känner till inga uppgifter om hur den värderades av allmogefiskare och lokalbefolkningar som utnyttjade den som livsmedel. Däremot finns utsagor i den äldre ekonomiska och zoologiska litteraturen som återspeglar tidens smak. John Fischerström kan ha haft egna erfarenheter om asp som matfisk: "Aspen räknas ibland de bättre fiske-slag, som hämtas utur våra insjöar". Han skriver vidare sakkunnigt att den "är ganska god och välsmakelig, när den behörigen tillagas. Dess kött är icke så mäktigt som Laxens, eller så löst som Lakens, eller så hårdsmält som Sutarens, värderas därför af många såsom en läckerhet. Den anrättas på åtskilligt wis; inlägges äfwen på samma sätt som Laxen".³³

Senare handböcker ger ibland också omdömen om dess smak och köttets konsistens. "Köttet skall vara hvitt, fett och särdeles godt då det är färskt och stekt; men det skall vara hårdsmält och således för svaga magar osundt", menar exempelvis Sven Nilsson vid 1800-talets mitt. Wilhelm Lilljeborg ansåg 1891 att aspen "i kulinariskt afseende vara den förnämsta af alla karpfiskar". Orvar Nybelin uppger drygt femtio år senare att större och feta exemplar är mycket välsmakande.³⁴ Enligt en modern handbok, smakar stora, rökta aspar utmärkt.³⁵

I kokböcker nämns aspen mest tillsammans med andra karpfiskar. Någon större entusiasm har den uppenbarligen inte väckt hos etablerade kokkar. Charles Emil Hagdahl, som berättar att den ej bör koka länge, nämner den exempelvis endast kortfattat tillsammans med id och mört och menar att den kan anrättas kokt med smörsås. *Hemmets kokbok*, som utkom i ett mycket stort antal upplagor under förra hälften av 1900-talet, rekommenderar att aspen ugnsstecks hel. I ett betydligt modernare exempel, *Bonniers kokbok*, skriver författarna helt kort att den har ganska liten användning i hushållen men att den kan anrättas som braxen.³⁶

Landskapsfiskar

Det är väl känt att vissa fiskar förr ingick som emblem i gamla sockensigill och

Wilhelm von Wrights litografi av aspar. Hona överst och hanen nedtill. Ur F.A. Smitt, Skandinaviens fiskar, 1895.

stadsvapen. Laxen är ett exempel på detta. Under senare år har fiskar åter börjat få ett symbolvärde. Med landskapsväxter som förebild – något som etablerades i

Sverige vid tiden för första världskriget i en tid när hembygdsromantik florerade och som med veckotidningars, skolundervisningens och turismens hjälp fått

förankring hos allmänheten – började man vid 1990-talets mitt också utse landskapsdäggdjur, landskapsfåglar, landskapsfiskar, ja till och med landskapsstenar. Man kan givetvis fundera på meningsfullheten med detta. Den folkliga förankringen är nog också mycket svag. Få kan räkna upp våra landskapsdjur, medan detta med växter tycks vara relativt integrerat i människors medvetande och välexploaterat inom hemslöjdsverksamhet, turistnäring och vykortsindustri.

I samråd med olika fiskerierorganisationer och länsstyrelser har Fiskeriverket rekommenderat ett antal fiskar som landskapssymboler. För Upplands del föll valet på just asp. Någon officiell prägel har givetvis inte landskapsfiskar och så vitt jag kunnat se har det inte heller anammats av turistnäringen. Däremot påpekas det givetvis i fiskebroschyrer, tidsningsreportage och planscher att aspen är Upplands landskapsfisk.³⁷

En hotad fiskart?

På många håll i Europa har aspen gått tillbaka och i Finland betecknas den till och med som "akut hotad".³⁸ I Estland, där den förekommer huvudsakligen i sjöarna Vörtsjärv och Peipsi med angränsande vattendrag, är den helt fridlyst sedan 1992. Den betraktas i Sverige numera som "sårbar" och är rödlistad. Dessutom finns den med i Internatio-

nella naturvårdsunionens globala rödlista, där den återfinns i kategorin DD (kunskapsbrist). Den skyddas också av EU:s habitatdirektiv BILAGA 2.³⁹ Sedan 1993 är aspen fredad under lekperioden från 1 april till sista maj i alla till Vänern, Mälaren och Hjälmaren tillrinnande vattendrag.

Nu är det emellertid knappast fångst av asp som utgör hotet mot dess framtid, utan snarare radikala förändringar till följd av industrisamhällets landskapspåverkan som missgynnar dess biotoper. Föreningar och vattenregleringar, särskilt i rinnande tillflöden till de sjöar där aspen finns, utgör i dag ett hot mot artens fortlevnad. Aspens utsatthet innebär att den idag betraktas som särskilt hänsynskrävande och länsstyrelserna arbetar för närvarande med olika bevarandeplaner. Länsstyrelsen i Uppsala har exempelvis formulerat en bevarandeplan för Natura 2000-område Sävjaån-Funbosjön. Det framhålls bland annat att asppopulationen i vattendraget kan få en gynnsam bevarandestatus genom att dess kända leklokaler vid Åby och Falbro i Sävjaån, nedströms gamla järnvägsbron vid Funbo kyrka samt i Vistebyån vid Enbyle norr om Funbo kyrka skyddas mot exploatering. Den finns också i Övre och Nedre Långsjön, Fjärden och Norrsjön ovanför Funbosjön. Dessa populationer hänger förmodligen samman och därför är det nödvändigt att även detta sjösystem får vara fritt från vand-

ringshinder.⁴⁰ Det kan också nämnas att i Väsbyån i Upplands Väsby kommun har man uppnått goda resultat med vård av lekplatser. Åtgärderna där har kommit att framstå som modell för att förbättra aspens lekmiljöer på andra håll i Uppland.⁴¹

Utänför Upplandsmuseets lokaler kan man studera en särskild uppförd fisktrappa avsedd att underlätta aspens lekvandringar uppför Fyrisån. Byggnadsnämnden i Uppsala beviljade bygglov den 12 maj 2005. Aspen har tidigare inte kunnat ta sig förbi Islandsfallet, men genom fisktrappan skall dess vandringar nu underlättas, så att den kan komma uppströms även förbi Kvarnfallet.

Aspskådning har blivit en attraktion på vissa håll i Sverige – särskilt i tätortsnära lekplatser – och vi kan framledes förstås tänka oss även det i Uppsala när de stora lekfiskarna kommer uppför Fyrisån.

Noter

- 1 Lönnberg 1913, 189–192; Linnaeus 1761, 129.
- 2 Lönnberg 1913, 201; Salvius 1741, 358–360.
- 3 Stolpe 1873, 73; Rudbeck 1947, 96.
- 4 Svanberg 2000, 10–19.
- 5 Nathanson 2002; Hellquist 1939, 36; Ernby 1992, 113.
- 6 Forsius 1952, 156; *Ordbok öfver svenska språket* 1902; Linnaeus 1758, 530.
- 7 *Ordbok över Sveriges dialekter* 1 2000, 173; *Ur Västmanlands-Dala landsmålsförenings samlingar till en ordbok öfver landsmålet i Västmanland och Dalarna* 1 1877, 12; SOFI: ULMA 89:11 (Hjälmarens), ULMA 89:14 (Sd.).
- 8 Rietz, 1867, 14; Jonsson, 1940, 57.
- 9 SOFI: *Ordbok över Sveriges dialekters samlingar*; SOFI: ULMA 1765, ULMA 30904 (Hammarö, Vrm.), ULMA 3080 (Grums, Vrm.), ULMA 109:216 (Ryda, Vg.), ULMA 1749;1 (V. Tunhem, Vg.); Bergman, 1759, 28; *Den Nya Svenska Mercurius* 1761, 403; Hof 1772, 276; Tenow 1880, 105; Jonsson 1940, 57; Lilljeborg 1891, 262; Malm 1877, 567.
- 10 Tiselius 1723, 110; Widegren 1863, 201; Laestadius 1831, 329; Nilsson 1855, 309; Lilljeborg 1891, 231.
- 11 Rustad 1949, 332–333; Collett 1905, 12; Piironen 1994, 69; Malmgren 1863, 44.
- 12 Brehm 1929, 477.
- 13 Mörck 1742, 30.
- 14 Møller Christensen 1981, 76; Muus, 1998, 102.
- 15 Se till exempel Lönnberg 1915, 233–234, Ekman 1922, 299–300 och Curry-Lindahl, 1966, 59.
- 16 Retzius 1800, 359, jfr Nilsson, 1855, 336.
- 17 Berglund 2004; Hagberg 2001; Tenfält 2003; Gustafsson 2004.
- 18 Virbickas & Kesminas 2000, 9–23; Ladiges & Vogt 1965, 107–108.
- 19 Lönnberg 1913, 189; Salvius 1741, 270, 360; Fischerström, 1779, 226; Fischerström, 1785, 194.

- 20 Tiburtius 1755, 208.
- 21 Nilsson 1855, 337; Roselli 1860, 14; Lloyd, 1855, 29; Smitt 1895, 786; Nybelin 1951, 34; se också Degerman 2004, 57.
- 22 Nilsson 1855, 337; Roselli 1860, 14. Montelius 1993, 146–149.
- 23 Smitt 1895, 786; Lillieborg 1891, 271–272.
- 24 Lönnberg 1905, 143; Lönnberg 1908, 158.
- 25 Uppsala Landsarkiv. Vaksala F:8 bouppteckning 1827 10/2 "Nontuna", jfr Thomasson Schultze 1778, 131.
- 26 Lönnberg 1908, 158. Denna säregna form av fiske behandlas utförligt i Ingvar Svanberg, "Badfiske efter id: ett bidrag till nordisk etnobiologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliiv* 125 (1999), 143–157.
- 27 Bill 2001.
- 28 Hägglund & Lundqvist 2004–2005, 14; Rundberg 1968.
- 29 Nilsson 1991, 20; *Västmanlands fiskeguide* 2001, 268.
- 30 Repecka 1999, 185–195; Biro 1979, 125–139.
- 31 Se exempelvis Lönnberg 1908, 149–164; Svanberg 1983, 103–111; Svanberg, 1999, 143–157; Svanberg 2000, 48, 59–60, 75, 127–132, 183–186, 216, 265–266.
- 32 Brehm 1929, 478.
- 33 Fischerström 1779, 226.
- 34 Nilsson 1855, 339; Lillieborg 1891, 272; Nybelin 1951, 35.
- 35 Pethon & Svedberg 1996, 90.
- 36 Hagdahl 1896, 313; *Hemmets kokbok* 1941, 161; Engnes, Thunberger & Wretman, 1980, 603.
- 37 Nilsson 1996, 69–70.
- 38 Kommittébetänkande 1985:43: *Betänkande*

avgivet av kommissionen för skydd av hotade djur och växter. Allmän del. 1986, 48.

- 39 Nilsson 1996; *Rödlistade arter i Sverige 2000*, 169.
- 40 Vestersund 2002; "Bevarandeplan (utkast) för Natura 2000-område Sävjaån-Funbosjön SE010345 enligt 17 § förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken" (Länsstyrelsen Uppsala län, dnr 511-7778-04).
- 41 "Redovisning av projektet 'Rädda aspen – förberedelser för skydd av en rödlistad och EU-klassad fiskart i Väsbyån och intilliggande vatten'", 2003; Nathanson, 2005.

Källor och litteratur

Otryckta
 Institutet för språk och folkminnen (SOFI),
 Uppsala:
 Folkminnesuppteckningar (ULMA).
 Ordbok över Sveriges dialekters
 samlingar.

Uppsala Landsarkiv:
 Bouppteckningar för Vaksala 1827.

Tryckta
 Berglund, Joel, *Leklokaler för asp i Göta älvs, Hjälmarens och Vänerens avrinningsområden* (Finfo 2004:10.) Drottningholm 2004.
 Bergman, Carl Fridrik, *Oeconomisk beskrifning öfver Wadsbo härad uti Westergöthland och Skaraborgs höfdingedöme*. Uppsala 1759.

- "Bevarandeplan (utkast) för Natura 2000-område Sävjaån-Funbosjön SE010345 enligt 17 § förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken" (Länsstyrelsen Uppsala län, dnr 511-7778-04).
- Bill, Anna, "Metarliv vid Fyrisån", *Uppsala Nya Tidning* 15 augusti 2001.
- Biro, Péter, "Human Impacts on Biomass, Population Size and Yield-Per-Recruits of Asp (*Aspius aspius* L.) in Lake Balaton", *Symposia Biologica Hungarica* 19 (1979).
- Brehm, Alfred, *Djurens liv* 12. *Fiskarna jämte rundmunnar, lansettfiskar och manteldjur*. Stockholm 1929.
- Collett, Robert, *Meddelser om Norges Fiske i Aarene 1884–1901*. Christiania 1905.
- Curry-Lindahl, Kai, *Fiskarna i färg*. Stockholm 1966.
- Degerman, Erik, *Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid*. Stockholm 2004.
- Den Nya Svenska Mercurius* 1761.
- Ekman, Sven, *Djurvärldens utbredningshistoria på Skandinaviska halvön*. Stockholm 1922.
- Engnes, Margit, Pernilla Thunberger & Tore Wretman, *Bonniers kokbok*. Stockholm 1980.
- Ernby, Birgitta, *Bohusländska fisknamn*. Göteborg 1992.
- Fischerström, Johan, *Nya Swenska Economiska Dictionnarien. Eller Försök til et Almänt och Fullständigt Lexicon, I Swenska hushållningen och Naturläran* 1. Stockholm 1779.
- Fischerström, Johan, *Utkast til Beskrifning om Mälaren*. Stockholm 1785.
- Forsius, Sigfridus Aronus, *Physica (Cod. Holm. D 76) 1. Text*. Uppsala 1952.
- Gustafsson, Peter, *Aspen (*Aspius aspius*) inom Linköpings, Norrköpings och Finspångs kommuner*. Linköping 2004.
- Hagberg, Tommie, "Aspens leklokaler i Mälarens tillrinningsområde" (Institutionen för biologi och kemiteknik, Mälardalens högskola, ht 2001). Eskilstuna.
- Hagdahl, Charles Emil, *Kok-konsten som vetenskap och konst*. Stockholm 1896.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok* 1–2. Lund 1939.
- Hemmets kokbok*. Stockholm 1941.
- Hof, Sven, *Dialectus Vestrogothica*. Stockholm 1772.
- Hägglund, Ivar & Jan Lundqvist, *Fiskeguide: Uppsala län 2004–2005*. Uppsala.
- Jonsson, Thorvald, "Vänerfisket vid Källandsö", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 1939 (1940).
- Kommittébetänkande 1985:43: *Betänkande av givet av kommissionen för skydd av hotade djur och växter. Allmän del*. Helsingfors 1986.
- Ladiges, Werner & Dieter Vogt, *Die Süßwasserfische Europas bis zum Ural und Kaspischen Meer: ein Taschenbuch für Sport- und Berufsfischer, Biologen und Naturfreunde*. Hamburg 1965.
- Laestadius, Petrus, *Journal för första året af hans tjenstgöring som missionaire i Lappmarken*. Stockholm 1831.
- Lilljeborg, Wilhelm, *Sveriges och Norges fiskar* 3. Stockholm 1891.
- Linnaeus, Carl *Systema naturae* 1. Stockholm 1758.

- Linnaeus, Carl, *Fauna svecica*. Stockholm 1761.
- Lloyd, Llewellyn, *Anteckningar under ett tjuguarigt vistande i Skandinavien 1*. Stockholm 1855.
- Lönnberg, Einar, "Djurvärlden", i: *Uppland: skildringar af land och folk 1*. Stockholm 1905.
- Lönnberg, Einar, "Fisket i Uppland", i: *Uppland: Skildring af land och folk 2*. Stockholm 1908.
- Lönnberg, Einar, *Linnés föreläsningar öfver djurriket*. Uppsala 1913.
- Lönnberg, Einar, *Sveriges ryggradsdjur 3. Kräldjur, groddjur, fiskar*. Stockholm 1915.
- Malm, A.W., *Göteborgs och Bohusläns Fauna, Ryggradsdjuren* Göteborg 1877.
- Malmgren, Anders Johan, *Kritisk öfversigt af Finlands fisk-fauna*. Helsingfors 1863.
- Montelius, Sigvard, *Metropol i Mälardalen: Västerås ekonomiska historia 1620–1860*. Västerås 1993.
- Muus, Bent J., *Europas Ferskvandsfisk*. København 1998.
- Møller Christensen, Jørgen, *Sötvattensfisk*. Stockholm 1981.
- Mörck, Jacob, *Adalriks och Giöthildas äfventyr 1*. Stockholm 1742.
- Nathanson, Jan Eric, "Faktablad *Aspius aspius* – asp", utg. ArtDatabanken. Uppsala 2002.
- Nathanson, Jan-Eric, "Åtgärdsprogram för bevarande av Asp, *Aspius aspius*" (Sötvattenslaboratoriet.) Drottningholm 2005.
- Nilsson, Olle W., *Fiskelexikon från A till Ö*. Stockholm 1991.
- Nilsson, Olle W., *Några hotade fiskarter i Sverige* (Information från Sötvattenslaboratoriet 1996:3). Drottningholm 1996.
- Nilsson, Olle W., *Våra landskapsfiskar*. Stockholm 1996.
- Nilsson, Sven, *Skandinavisk fauna 4. Fiskarna*. Lund 1855.
- Nybelin, Orvar, *Våra fiskar och hur man känner igen dem 1*. Stockholm 1951.
- Ordbok öfver svenska språket 2B* Lund 1902.
- Ordbok över Sveriges dialekter 1*. Uppsala 2000.
- Pethon, Per & Ulf Svedberg, *Fiskar i färg*. Stockholm 1996.
- Piironen, Jorma, "Finlands fiskar och deras huvudsakliga utbredningsområden" i: *Truede ferskvandsfiskearter i Norden*, red. J.-O. Frier. TemaNord 1994:625. København 1994.
- "Redovisning av projektet 'Rädda aspen – förberedelser för skydd av en rödlistad och EU-klassad fiskart i Väsbyån och intilliggande vatten'". Väsby naturskyddsförening 2003.
- Repecka, R., "Biology and resources of the main commercial fish species in the Lithuanian part of the Curonian Lagoon", i: *Proceedings of Symposium on Freshwater Fish and the Herring (Clupea harengus) Populations in the Coastal Lagoons*. Gdynia 1999.
- Retzius, Anders Jahan, *Fauna svecica*. Lipsiae 1800.
- Rietz, Johan Ernst, *Svenskt dialekt-lexikon 1*. Lund 1867.
- Roselli, Carl Fredrik, *Om fiskar, amfibier och foglar, som finnas uti eller i trakten af Mälaren*. Stockholm 1860.

- Rudbeck, Olof, *Atlantica: svenska original-texten* 3. Uppsala 1947.
- Rundberg, Hugo, *Fisket i Mälaren: interojud-undersökning angående det yrkesmässiga fisket 1964–1966* (Information från Söt-vattenslaboratoriet 1968:13). Drottningholm 1968.
- Rustad, Ditlef, "Norges fiskar" i *Norges Dyreliv* 3. Oslo 1949.
- Rödlistade arter i Sverige 2000, red. Ulf Gärdenfors Uppsala 2000, 169.
- Salvius, Lars, *Beskrifning öfver Sverige 1. Om Upland*. Stockholm 1741.
- Schultze, Samuel Thomasson, *Den Swenske Fiskaren, Eller Wälment Underrättelse Om Det i Sverige nu för tiden brukeliga Fiskeri, Jemte Beskrifning på de bekanta Fiskar och Fiske-redskap*. Stockholm 1778.
- Smitt, F. A., *Skandinaviens fiskar*. Stockholm 1895.
- Stolpe, Hjalmar, "Naturhistoriska och archaeologiska undersökningar på Björkö i Mälaren", *Öfversigt af Kungl. Vetenskaps-akademiens förhandlingar* 30:5 (1873).
- Svanberg, Ingvar, "Fiske och fiske i Karlskoga bergslag: några zoologiska och kulturhistoriska anteckningar" *Karlskoga bergslag förr och nu* 24 (1983).
- Svanberg, Ingvar, "Badfiske efter id: ett bidrag till nordisk etnobiologi", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 125 (1999).
- Svanberg, Ingvar, *Havsrättor, kuttluckor och rabboxar: folklig kunskap om fiskar i Norden*. Stockholm 2000.
- Tenfält, Leif, *Asp (Aspius aspius) i Sävjaån 2002: underlag för övervakning av karpfisken asp* (Länsstyrelsens meddelandeserie 2003:12.) Uppsala 2003
- Tenow, S. W., *Öfversigt af Wermlands och Dals Ryggrads-Djur*. Karlstad 1880.
- Tiburtius, Tiburtz, "Beskrifning öfver Vreta Closters Socken uti Östergöthland", *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar* 16 (1755).
- Tiselius, Daniel, *Uthförlig Beskrifning öfwer Den Stora Swea och Giötha siön Wätter, til des Belägenhet, Storlek och Märkwärdiga Egenskaper*. Upsala 1723.
- Ur Västmanlands-Dala landsmålsförenings samlingar till en ordbok öfver landsmålet i Västmanland och Dalarne 1. Gävle 1877.
- Vestersund, Tommy, "Upplands landskapsfisk asp är hotad men problemet går att lösa" (Zoologiska institutionen, Uppsala universitet 2002.) Uppsala 2002.
- Widegren, Hjalmar, "Berättelse om verkställda undersökningar rörande Fiskfaunan och Fiskerierna vid Wetteren, Wenern med flera sjöar," *Kongl. Lantbruks-akademiens tidskrift* 1863.
- Virbickas, Tomas & Vytautas Kesminas, "Ichtyofanua of the Neris River: Diversity, Abundance, State", *Acta Zoologica Lituana* 10 (2000).
- Västmanlands fiskeguide*. Västerås 2001.

Ingvar Svanberg är etnolog och etnolog, verksam som forskare vid Institutionen för euroasiatiska studier, Uppsala universitet.